

А. І. ЯНОВІЧ

**МЕТАМОЎНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ Ў ТЭКСТАХ  
СКАРЫЊІНСКІХ ПРАДМОЎ**

Выдавецкая і перакладчыцкая дзейнасць усходнеславянскага першадрукара Фрапцыска Скарыны была цалкам падпарадкавана яго асветніцкім намерам. Менавіта ў мэтах асветы «людзей паспалітых» ён выканаў вялікую работу па перакладу і выданню кніг Бібліі, якую ён разглядаў як галоўную крыніцу ведаў у розных сферах дзейнасці чалавека. Мова перакладаў Ф. Скарыны прыцягвае ўвагу многіх даследчыкаў. У адносінах да стараславянскай і іншых славянскіх моў яе вызначаюць як царкоўнаславянскую мову беларускага ізводу (разам з тым існуюць і іншыя меркаванні).

Асаблівае месца ў творчасці Ф. Скарыны займаюць прадмовы, створаныя ім да ўсіх кніг Бібліі і амаль да ўсіх частак Апостала і Малой падарожнай кніжыцы. Змест прадмоў, у якіх адлюстраваліся навукова-філасофскія погляды аўтара, вывучаны дастаткова добра. Але аб'ектам спецыяльнага лінгвістычнага даследавання прадмовы Ф. Скарыны яшчэ не сталі. Між тым яны заслугоўваюць асаблівай увагі ў сувязі з тым, што прадстаўляюць вынік свабоднага параджэння тэксту, не звязанага з уплывам прататыпу, як гэта мела месца пры стварэнні перакладнога тэксту Бібліі. Пры гэтым асаблівую цікавасць даследавання трэба бачыць не толькі ў інвентарызацыі моўных адзінак (іх адбор пры стварэнні прадмоў мог адбывацца паводле тых жа прынцыпаў, што і пры перакладзе тэксту Бібліі), але перш за ўсё ў вывучэнні асаблівасцей арганізацыі моўных адзінак у адно цэлае — тэкст, які мае пэўныя функцыянальна-камунікатыўныя задачы.

Прадмовы Ф. Скарыны былі прызначаны для таго, каб зрабіць даступным для чытача змест біблейскіх кніг, сімвалічны сэнс вобразаў і сюжэтаў. Жадаючы надаць большую пераканаўчасць сваім словам, аўтар вельмі часта звяртаецца да цытавання біблейскага тэксту. Усё гэта і стварае своеасаблівасць тэкстаў прадмоў, у арганізацыі каторых прыкметную ролю адыгрываюць цытаты, тлумачэнні значэнняў слоў шляхам іх лінгвістычнага перакладу або ўказання на іх сімвалічнае ўжыванне. Усе гэтыя кампаненты мы разглядаем як метамоўныя канструкцыі, якія выконваюць тэкставыя функцыі і выступаюць у прадмовах як метатэкст. Структурным цэнтрам такіх канструкцый выступаюць дзеясловы гаварэння і называння, якія адначасова выконваюць функцыі звязак метатэксту з тэкстам.

Звернемся, у першую чаргу, да назіранняў над канструкцыямі, пры дапамозе якіх адбываецца прамое цытаванне (далей будзем называць іх уводнымі). Гэта найбольш вядомы прыём аўтарызацыі выказванняў у прадмовах Ф. Скарыны, асабліва ў прадмовах да пражскіх выданняў.

Мноства цытат з біблейскіх кніг спалучаецца з шырокай варыянтна-скай структурнага афармлення ўводных канструкцый. У іх складзе пе-

залежна ад характару прамой мовы (сцверджанне, распараджэнне, пытанне) ужываюцца, як правіла, формы трэцяй асобы дзеясловаў *писа-ти, глаголати, речи*, а таксама формы дзеепрыметнікаў *речено, глаголющу, пишуцу*. Апошнія (г. зн. формы дзеепрыметнікаў незалежнага ладу) ужываюцца ў спалучэнні з формай давальнага склону назоўнікаў, часцей за ўсё з формамі *пророку, апостолу*, напрыклад: Жертва козельца правую і смертельную плоть нашего избавителя преобразовала иному пророку пишуцу: «убит будет Христос...» (с. 85)<sup>1</sup>; там жа: Жертва агнеца невинность Христову знаменовала пророку глаголющу: «Воистину недуги наши той принял...» і інш. Гэтыя канструкцыі могуць быць інтэрпрэтаваныя як канструкцыі давальнага самастойнага (насуперак практыцы беларускіх выдаўцоў прадмоў Ф. Скарыны, якія, дапускаючы ў такіх выпадках апушчэнне прыназоўніка *по*, атаясамліваюць такія канструкцыі з прыназоўнікавымі формамі давальнага склону з акалічнасным значэннем падставы дзеяння). Ужыванне звароту «давальны самастойны» у сіптаксічнай функцыі ўвядзення прамой мовы было вядома яшчэ старажытнаруускай мове<sup>2</sup>. На карысць іменна такога тлумачэння канструкцыі тыпу *пророку глаголющу* сведчыць і тое, што давальны самастойны шырока адзначаны і ў старабеларускай мове<sup>3</sup>. Функцыяніраванне звароту «давальны самастойны» у ролі ўводных канструкцый складае характэрную рысу стылю скарынінскіх прадмоў.

У структурных адпосінах уводных канструкцый адрозніваюцца ўжываннем аднаго або двух дзеяслоўных слоў для абазначэння аднаго моўнага акта. Схематычна гэта можна прадставіць як розніцу двух тыпаў уводных канструкцый: а) *пишетъ* + Ц (цытата); б) *пишетъ, глаголя* + Ц. У канструкцыях першага тыпу прадстаўлена, як адзначалася раней, ужыванне дзеясловаў вуснай і пісьмовай мовы. Пры гэтым нярэдка выяўляецца недыферэнцыраванае ўжыванне гэтых лексем для абазначэння працэсу пісьмовай перадачы мовы, у выніку чаго *глаголати* можа ўжывацца ў значэнні «пісаць», напрыклад: во вторых книгах Моисеевых найдемъ, яко евангелист глаголетъ: «Быша убо сия да сбудется писанне» (с. 75). Тая ж з'ява адзначаецца ў цэлым шэрагу фрагментаў, у склад якіх цытаты з біблейскіх кніг уводзяцца як дзеясловам *писати*, так і дзеясловам *казати*, напрыклад: На некоем бо месте пишетъ: «ниже несть леншего, толико ясти и пити и чинити добро души своей». А на другом месте пишетъ: «Лепей ест поити в дом плачу, нежели в дом ииrowанiа». Таке ж і на іншым месце кажаць: «Ничто же иматъ злишку мудрый над глунаго, понеже одинаковый ест конець обою их» (с. 28—29). Апрача названых лексем у складзе ўводных канструкцый гэтага тыпу могуць выступаць дзеясловы, якія побач з абазначэннем акта мовы ўключаюць дадатковыя сэнсавыя кампаненты, напрыклад, *вопिति, пети*. Аднак характар такіх моўных актаў не заўсёды можна звязаць са зместам тых выказванняў, якія ўводзяцца пры дапамозе такіх дзеясловаў, напрыклад: «Той убо воистину ест агнецъ божий, вземляя грехи миру», яко же Иоан Предтеча вопиетъ (хаця дзеяслоў *вопिति* ў мове Скарыны і старабеларускіх номнікаў мае значэнне «крычаць, галасіць, зваць», сэнс прыведзенага выказвання ў гэтым выпадку, як і ў іншых, не дае падставы вылучаць у значэнні гэтага дзеяслова ўказаныя адценні).

Другі тып канструкцый з двума дзеясловамі для абазначэння аднаго моўнага акта (так званыя двайныя дзеясловы — *dicendi*) у тэкстах прадмоў Ф. Скарыны мае дзве структурныя разнавіднасці: а) спалучэнне *пишетъ* з формай *глаголя*, калі форма *пишетъ* аддзелена ад цытаты шэрагам слоў з аб'ектным або акалічнасным значэннем. У такім выпадку форма *глаголя*, якая выступае непасрэдна перад цытатай, набывае функцыю своеасаблівага сігнала, які напамінае пра замену суб'екта мовы: В первых же сих книгах пишетъ о мудрости, о науце, о добрых обычаех, о зановѣдех ... глаголя: «Притчи Соломона, сына Давыдова... ко познанию мудрости и наказания, и ко зрозумению слова смы-

слена» и ина (с. 17); б) спалучэнне форм *глаголя* або *глаголет*, *рече* з папярэдняй дзеяслоўнай формай або словаспалучэннем, якія абазначаюць моўны акт і маюць дадатковыя сэнсавыя адценні, напрыклад: *высловил ... глаголя* ў значэнні «выразіў словамі»: Терпение пак святого Иова ясне высловил святы Іаков, глаголя: «Терпение Иовово слышасте» (с. 13); або *благовестуя рече* ў значэнні «паведаміў добрую вестку»: Архангел Гавриил ко пречистои девици Марии благовестуя рече: «Съ зачнеши во чреве» (с. 55); або *хвалящся глаголаху* у значэнні «выхваляліся»: Сие Моисеевым законом хвалящся глаголаху: «Мы есмо людие избранны...» (с. 126) і інш. У такіх уводах можа выяўляцца здольнасць формы *глаголя* выступаць толькі сігналам змены суб'екта мовы, у тым ліку і пісьмовай: Яко сам о том на початку Евангелия своего пиша ко Феофилу светчить глаголя: «Изволися и мнѣ ... по ряду писати» (с. 117). Гэта робіць дзеяслоўную форму лексічна спустошанай.

Ацэньваючы метамоўныя канструкцыі разгледжаных тыпаў у плане тэкстаўтварэння, адзначым, што іх выкарыстанне адпавядае двум тыпам тэкставых сітуацый: а) для ўвядзення ў тэкст цытат са свяшчэнных кніг у мэтах аўтарызацыі выказвання (у такім выпадку ў склад канструкцыі уваходзяць, як правіла, словы, *апостолъ*, *пророкъ*, *святы*); б) для ўвядзення ў тэкст прамой мовы ў мэтах вобразнасці і маляўнічасці апавядання.

Рэалізацыя функцый, якія ўласцівы метамоўным уводным канструкцыям, залежыць ад сэнсавага зместу прадмовы і яе стылістычнай накіраванасці. Так, у прадмове да кнігі Іова, зместам якой (прадмовы) выступае тлумачэнне сэнсу гэтай біблейскай кнігі, канструкцыі прамой мовы ўводзяць у тэкст цытаты для таго, каб падмацаваць аўтарскія разважанні пра неабходнасць і благодатворнасць доўгацярпення. У структуры гэтага тэксту ў якасці арганізуючых цэнтраў асобных тэкставых фрагментаў выступаюць такія ўводныя канструкцыі, як *пишетъ святы* *Іаковъ апостолъ*, *пророки глаголаша*, *яко же рече апостолъ*, *самъ нашъ спаситель глаголетъ*, *святы* *Іов ... в тых словах выловил*.

У іншых выпадках, калі тэкст прадмовы пабудаваны ў манеры пераказу біблейскага сюжэта, рэалізуецца другая функцыя ўводных канструкцый — зрабіць гэты пераказ не толькі пераканаўчым, але і наглядным і дынамічным. Так, у прадмове да кнігі Данііла-прарока назіраем уключэнне ў тэкст не толькі цытат-прароцтваў, але і тых рэплік біблейскіх персанажаў, якія прызначаны ажывіць апавяданне, зрабіць яго вобразным: Видел стража светого, с небеси глаголющего: «Подотните древо» (с. 103). (Невыпадкова іменна ў такой сітуацыі аказваецца магчымым увядзенне неаўтарскага выказвання пры дапамозе канструкцыі, якая ўключае побач з дзеясловам маўлення дзеяслоў пачуццёвага ўспрыняцця рэчаіснасці). У гэтай функцыі канструкцыі з прамой мовай тэкстаўтвараючай ролі не адыгрываюць.

Прыкметнай асаблівасцю тэкстаў скарынінскіх прадмоў з'яўляюцца канструкцыі са значэннем наймення прадметаў, пераважна — біблейскіх кніг і іх частак (радзей — наймення асоб). Гэтыя канструкцыі арганізуюцца пры дапамозе асабовых форм і форм залежных дзеепрыметнікаў ад дзеясловаў *сказатися*, *именоватися*, *выкладатися*, *нарицатися*, *зватися*, *звати*, *слыти*, *речи* (зовемыя, рекомые). (Як ужо адзначалася ў літаратуры, абазначэнні акта мовы і акта намінацыі цесна ўзаемазвязаны<sup>4</sup>.) Вось даволі характэрны фрагмент тэксту, які змяшчае канструкцыі называння рознай структуры і рознага лексічнага складу: Пятэры книги Моисеовы: первыи рекомыи от еврей Бресшиф иже у нас словутъ Бытъя, вторыи Геллесмоф нарицаются, третии Ванкоа то ест Левъгит, четвертыи Ваидаббер зовѣмыи Числа, пятыи Геллегадборим иже словутъ Вторый закон. И сии пятэры книги зовутся Тгорах то ест Закон (с. 38). У іх складзе прадстаўлены, як правіла, і акалічнасныя дэтэрмінанты, якія ўказваюць на этнічную характарыстыку наймення ў працэсе мовы: Трое книги написал ест премудрый Саломон.

мон... Первые, рекомые еврейским языком Маслотт, по грѣчески и — Параболѣ, по латине — Провѣрбиа, а по руски и — Притчи Саломоновы (с. 26). Пры іх пераліку дзеяслоўны член канструкцыі, як бачым, можа апускацца, хаця больш распаўсюджанымі з’яўляюцца такія тэкставыя фрагменты, якія ўключаюць дзве-тры канструкцыі называння з дзеяслоўнымі формамі ў іх складзе, тыпу: вторая часть книг, зовемых от еврей Малахим, по руски иже нарецаются четвертыи книги Царств (с. 50).

Пры значнай лексічнай і сінтаксічнай многазначнасці бяссирэчнай з’яўляецца метамоўная сутнасць гэтых канструкцый, што прадстаўляюць сабой выказванні аб іменах, агульных або ўласных, якія абазначаюць прадмет выказвання.

Па семантыцы сярод канструкцый называння можна вылучыць тры групы. Самая значная і структурна неаднародная група — канструкцыі, якія абазначаюць найменне як вынік перакладу іншамоўных слоў на рускую мову тыпу: Бивліа — греческим языком, по руски и скажутся книги (с. 60); и назвал ест ея Екклесиастыкус, еже по руски и выкладывается Церковник (с. 24) і інш. У гэтай групе канструкцый прадстаўлена найбольшая колькасць функцыянальных сінонімаў, у якасці каторых выступаюць усе прыведзеныя раней дзеясловы называння. Трэба адзначыць, што ў складзе канструкцый са значэннем перакладу дзеясловы маўлення могуць адсутнічаць. У такой функцыі выступаюць звароты, створаныя пры дапамозе злучніка *или*, або канструкцыі *то есть, то суть* з дзеясловам экзистэнцыяльнага значэння. Іх сінанімічнасць з разгледжанымі вышэй канструкцыямі наглядна выяўляецца ў наступных тэкстах: То ест Петатеухон гречески или пятеры книги Моисеевы (с. 65); двое книги Паралипомѣнонь ... от еврей пак именуются Дибре гаіомин, то ест Слово дней (с. 40); трое книги ... первые, рекомые Параболѣ, то суть Притчи (с. 17). Тэкставая функцыя канструкцый такога тыпу — выяўленне эквівалентнасці намінацый.

Другую групу метамоўных канструкцый складаюць тыя, пры дапамозе якіх уводзіцца не імя-пераклад, а імя-тлумачэнне. Далучэнне яго да названага прадмета вызначаецца матываванасцю, якая раскрываецца ў тэксце: А зовется Псалтырь гудба, едина подобна к гуслим (с. 11). Змястоўная матывіроўка можа суправаджацца ў тэксце таксама найменнем-перакладам, напрыклад: Жертвы пак и требы повеле бог приносить... яко же чтучи во книзе сей, нижей найдете; для того слушне теже может ся называти латинским языком Либер Оферториус, еже по руски скажется Книга о жертвах (с. 82). Звяртае на сябе ўвагу той факт, што ў канструкцыі такой семантыкі пераважаюць розныя формы дзеясловаў з корнем *зѣв-/зѣв-: называется, зовется, называху*. Тэкставая функцыя такіх канструкцый — матываванасць выказвання або намінацыі.

Нарэшце, яшчэ адна група канструкцый называння служыць сродкам прысваення імя-сімвала, якое адбываецца таксама матывавана, але на падставе прыкмет больш абстрактных (часта нават не названых) у параўнанні з прыкметамі, якія выступаюць як матыў наймення ў папярэдняй групе: Агнец же пасхи явне невинную муку господа нашего знаменовал (*агнец* выступае як імя-сімвал паняцця «мука» — с. 78). У гэтых канструкцыях, як правіла, выступаюць дзеясловы *знаменовати, именувати*. Тэкставая функцыя можа быць вызначана як інтэрпрэтацыя сэнсу выказвання (не абавязкова наймення).

Трэба адзначыць, што разам з агульнай для апошніх двух тыпаў лексічнай спецыялізацыяй дзеяслоўных кампанентаў іх аб’ядноўвае таксама тое, што ў іх складзе пераважаюць імёны агульныя, у адрозненне ад канструкцый першай групы, дзе імя-пераклад вызначае, як правіла, імя ўласнае.

У сувязі з тым, што інтэрпрэтацыя зместу і сэнсу біблейскіх кніг з’яўляецца галоўнай тэмай і мэтай стварэння прадмоў да перакладаў Ф. Скарыны, выказванні аб тых імёнах, якімі называюцца гэтыя кнігі

або іх часткі, выступаюць як сэнсавыя цэнтры тэкстаў прадмоў. З гэтай прычыны функцыі метамоўных канструкцый са значэннем называння ў тэкстах Ф. Скарыны можна вызначыць як тэкстаўтвараючыя. Іх размеркаванне і сінтаксіка-сэнсавая структура тэкстаў складае прадмет асобнага даследавання.

---

<sup>1</sup> Тут і далей тэкст прадмоў Ф. Скарыны цытуецца па выданні: Францыск Скарына. Прадмовы і пасляслоўі. Мінск, 1969.

<sup>2</sup> Гл.: Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков: Члены предложения. М., 1968. С. 279.

<sup>3</sup> Там жа. С. 285.

<sup>4</sup> Гл.: Михайловская Н. Г. Системные связи в лексике древнерусского книжно-письменного языка XI—XIV вв. (Нормативный аспект). М., 1980. С. 48.